

iniatuur

Jaargang 21 **3** okt. 2017

Vereniging Vrienden Martinikerk

Secretariaat
Martinierkhof 3
9712 JG Groningen

Telefoon
050 311 12 77

E-mail
vriendenmartinikerk@gmail.com

Website
www.vriendenmartinikerk.nl
www.martinikerk.nl

Colofon

Redactie
Marlies van Kruining
Antoine van der Meer
(redactiesecretaris)
Sybren Sybrandy
Tonko Ufkes
Jan Visser

Medewerker
Kees Kuiken

E-mail
info@martinikerk.nl

Druk
Marnedrukkers, Leens

Foto: Willem Hoiting

Nieuwe glas-in-loodramen aan de zuidkant: een cadeau van de 35-jarige VVM aan de Martinikerk (zie artikel op pagina 3 tot en met 5).

H an de redactie

Werd in het vorige nummer uitgekeken en vooruitgelopen op het 35-jarig bestaan van de Vereniging van Vrienden van de Martinikerk, nu kunnen we in dit laatste nummer van deze jaargang terugzien op de feestelijkheden van de twaalfde juli van dit jaar. Verder een artikel over de antoniëten, ongetwijfeld voor verschillende lezers nog een nieuw begrip. Tenslotte is er aandacht voor de tentoonstellingen van dit jaar.

Marlies van Kruijning, Antoine van der Meer, Sybren Sybrandy, Tonko Ufkes, Jan Visser

A genda Martinikerk

Met ingang van dit nummer plaatsten we geen uitvoerige evenementen-agenda meer in Miniatuur. Omdat we maar drie keer per jaar verschijnen, kunnen we de agenda niet echt up to date aanbieden. En dat geeft wreveld bij sommige organisaties, waarom het ene concert wel wordt vermeld en het andere niet. Uiteraard is er een passende oplossing: de meest actuele stand vindt u op internet onder www.binnenstadskerken.nl. U klikt dan op het tabblad "agenda" voor alle activiteiten.

Kerkdiensten

Wijkgemeente Martinikerk:

Elke zondag: 9.30 uur en 19.00 uur (op de tweede zondag van de maand om 17.00 uur)

www.wijkgemeente-martinikerk.nl

GSp - Studentenplatform voor Levensbeschouwing:

Elke zondag: 11.30 uur en twee keer per maand

Vesper: 17.00 uur (1 oktober tot 1 juni)

www.gspweb.nl

Toeristische openstelling Martinikerk:

Vanaf eind april zetten we de deuren weer wijd voor u open. Op de website vindt u onze openingstijden.

Contactgegevens Martinikerk:

Martinikerkhof 3, 9712 JG Groningen

tel: 050-3111277

E-Mail: info@martinikerk.nl

website: www.binnenstadskerken.nl

 @Martinikerk

F ven voorstellen

Het bestuur van de Vereniging Vrienden Martinikerk heeft in de jaarvergadering op 25 maart j.l. afscheid genomen van Tineke de Danschutter. Intussen hebben we ook afscheid moeten nemen van Herma Boetselaer-Wormgoor, die in 2016 als bestuurslid benoemd werd.

Gelukkig hebben we een nieuw bestuurslid kunnen aantrekken in de persoon van Annelies Noordhof-Hoorn. Zij is historica, woont in Groningen en is betrokken bij de Martinikerk.

Hoewel haar officiële benoeming zal plaatsvinden op de volgende jaarvergadering zal zij alvast meedraaien in de bestuurswerkzaamheden. Annelies: Welkom!

Annelies Noordhof-Hoorn.

Rectificatie: De echte aartsengel Michael

Per abuis is op de voorpagina van de vorige Miniatuur niet de juiste schildering van de aartsengel Michael afgedrukt, maar de afbeelding van de Evangelist Mattheus met engel. Zijn naam staat ook leesbaar op de banier. Beide schilderingen zijn te vinden op de gewelven XI en XII (volgens Van der Werff in zijn boek 'Martini – kerk en toren', pag. 142-143). Dhr. Jellema heeft tijdens zijn lezing wel het juiste gewelf aangewezen. Hier plaatsen wij alsnog de schildering van de aartsengel Michael. Let ook even op het vogeltje.

De echte St. Michaël (Foto: Kees Beintema)

ns 35-jarig Jubileum

Jan Visser

Wie er op 12 juli niet bij is geweest heeft heel wat gemist!

De Jubileumbijeenkomst ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van onze Vereniging Vrienden Martinikerk was een evenement. Vooraf bespeelde de stadsbeiaardier Auke de Boer feestelijk het carillon van de Martinatoren.

Enkele honderden bezoekers waren daarna getuige van een aantal opmerkelijke onderdelen. Weliswaar verliep het programma niet helemaal volgens de aankondiging in onze Feestbijlage van Miniatuur, maar dat was alleen maar een verbetering.

Onze voorzitter Jan Derksen besteedde in het openingswoord veel aandacht aan de Martinatoren en de samenwerking met de Stichting Martini Beiaard Groningen (SMBG). Dat is een vruchtbare samenwerking gebleken.

Daarna nam Egge Knol, conservator van het Groninger Museum, met ons een duik in de historie van Groningen in de 15e eeuw, met name rondom de figuren van Rudolf Agricola en Wessel Gansfort. De boeiende lezing van Egge legde het verband met de geschenken die de VVM deze middag zou aanbieden.

Na de lezing werden enkele liederen gezongen door een koor van de Groninger School Vereniging o.l.v. Marcel den Os. We herkenden enkele songs van The Beatles.

Vervolgens werd een korte film vertoond over Wessel Gansfort, de beroemde Groninger uit de 15e eeuw, overleden in 1489, waarvan beenderen in 1862 herbegraven zijn in de Martinikerk. Deze beenderen waren sinds de restauratie van de kerk zoek, maar zijn onlangs teruggevonden in het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Ze werden nu herplaatst bij zijn epitaaf en grafsteen.

De onthulling van deze beenderen zou gebeuren door de burgemeester, Peter den Oudsten, samen met de voorzitter van de Stichting Martinikerk Groningen, Jaap Wolters, en enkele verre nazaten van de familie Ganzevoort. Maar voordat het zover was kwam de 15e eeuwse figuur Wessel Gansfort zelf opeens de kerk binnenlopen. Hij vond het maar een vreemde boel: al die mensen, rare

Burgemeester Peter den Oudsten, voorzitter van de SMG Jaap Wolters en twee nazaten van Wessel Gansfort onthullen de beenderen van Wessel Gansfort.

Het graf van Wessel Gansfort, zoals het in 1962 in de Martinikerk werd aangetroffen.

Een nieuwe plaats voor de beenderen.

kleding, de kerk leek wel een kroeg (want aan de zijkant stonden de flessen en glazen al klaar voor de borrel na afluop). Gelukkig was de burgemeester er; daar had Wessel wel vertrouwen in (met dank aan Geert Pruiksmā). Toen werden de beenderen echt onthuld door het verplaatsen van enkele fraaie bloemstukken van de glasplaat op het graf naar de epitaaf van Wessel.

Een "still" uit de 3D-animatie

Enkele studenten van de NHL Hogeschool Leeuwarden gaven hierna een presentatie van een 3D-scan van kerk en toren, ondersteund door filmbeelden. Dit was hun afstudeerproject. Ze maakten die scan samen met de firma Geomaat en met steun van de Stichting Martini Beiaard Groningen.

Zo'n 3D-scan geeft digitaal inzicht in de constructie en bouwgeschiedenis van kerk en toren zonder dat je er zelf bent geweest. Ook is hiermee het hele gebouw nauwkeurig ingemeten voor eventueel toekomstig herstelwerk. De studenten kregen als dank voor hun werk een USB-stick van de Martinatoren.

Het project wordt voortgezet; de presentatie zal te zijner tijd te zien zijn in de Martinikerk.

Hierna werd een muzikale bijdrage verzorgd op het orgel door Eeuwe Zijlstra. Hij speelde enkele muziekstukken uit de 15e eeuw, "La Mi Re" van een anonieme componist en "Mein Herz in hohen Freuden ist" van Georg de Putenheim.

Het hoogtepunt van deze dag was de onthulling van glas-in-lood ramen boven de rouwdeuren aan de zuidkant van de kerk. Deze ramen zijn ontworpen en gemaakt door glazenier Peter Broekhuizen, in samenwerking met mevrouw Jacobs. Voor de onthulling werd een prachtige film vertoond hoe de ramen zijn gemaakt. Deze film is gemaakt door Willem Hoiting, voorzitter van de SMBG

Het linker raam bevat een gestileerde voorstelling van Rudolf Agricola met op de achtergrond het orgel van de Martinikerk. Dit symboliseert dat pijpwerk van Agricola uit de 15e eeuw in het huidige orgel aanwezig is. Het rechter raam bevat een voorstelling van Wessel Gansfort, met als achtergrond de kerk van Aduard. Dit gebouw is het enige bouwwerk wat rest van het grote klooster van Aduard uit de Middeleeuwen. Oorspronkelijk was het de zogenaamde Ziekenzaal van dit klooster. Zowel Rudolf Agricola als Wessel Gansfort waren lid van de Aduarder Kring, een groep geleerden die in de tweede helft van de 15e eeuw

Detail van het linker raam.

Detail van het middelste raam.

Detail van het rechter raam.

daar samenkwamen om over allerlei onderwerpen en misstanden in kerk en wereld te discussiëren. Beiden waren hierdoor voorlopers van de Reformatie en staan bekend als christelijke humanisten. Erasmus heeft ook van hun werk kennis genomen.

Het middelste raam bevat een afbeelding van het stadswapen van Groningen uit de 15e eeuw. Dit bevat slechts één adelaar, en dat is opmerkelijk, omdat Groningen destijds hoorde bij het Habsburgse Rijk met als Rijkswapen een dubbele adelaar. Groningen wilde met die eenkoppige adelaar laten zien dat ze daar eigenlijk niet bij wilde horen. Dat is later hard afgestraft door de troepen van keizer Karel V. De eenkoppige adelaar is ook te vinden op de meest westelijke sluitsteen van de koorgewelven.

De onthulling van de ramen is verricht door Marijke Bootsma, aftredend president-kerkvoogd van de Protestantse Gemeente Groningen.

Na de onthulling overhandigde onze voorzitter Jan Derksen de erespeld van de Vereniging Vrienden Martinikerk aan Marijke Bootsma en Peter Broekhuizen als dank voor wat zij hebben gedaan om dit geschenk aan de Martinikerk mogelijk te maken.

Daarna was het tijd om onder het genot van een glas en een hapje de ramen en de beenderen te bewonderen.

Toch was dat nog niet alles. Op 8 september hebben we ons jubileum afgesloten met een orgelconcert door Erwin Wiersinga, gratis voor iedereen die de Martinikerk een warm hart toedraagt. Naar schatting hebben 250 personen dit concert bezocht.

Ons jubileum is dus niet ongemerkt voorbijgegaan. Diverse dagbladen en andere media hebben hier aandacht aan geschonken. Hiermee hebben we onze Martinikerk weer in de schijnwerpers gezet. Dat is immers nog steeds het doel van onze vereniging, ook na 35 jaar.

Op de figuren van Wessel Gansfort en Rudolf Agricola hopen we in een volgend nummer van Miniatuur nog eens terug te komen.

De foto's bij dit artikel zijn gemaakt door Willem Hoiting.

V.l.n.r. Jan Derksen, Peter Broekhuizen en Marijke Bootsma na de uitreiking van de speld.

Aflaathandel in de Martinikerk

Kees Kuiken

Op een pilaar in de kooromgang van de Martinikerk zijn bij de restauratie van 1962-1969 resten ontdekt van een aanplakbiljet uit 1500. Het zijn inktsporen die nog gedeeltelijk leesbaar zijn. Ze zijn in het zicht gelaten en beschermd door een plaat van plexiglas. Zo kan iedereen nu nog zien dat in 1500 de 'antonieten' in de kerk mochten optreden. Waarvoor was tot nu toe onbekend.

Hospitaalbroeders

Wanneer je weet wie de antonieten waren, wordt het doel van hun komst in de stad duidelijk: de verkoop van aflaatbrieven ten bate van hun gast- en ziekenhuizen. De Orde van de H. Antonius Abt (niet te verwarren met de H. Antonius van Padua) had sinds 1095 een hospitaal en sinds 1247 een klooster in St-Antoine-en-Viennois in Frankrijk. In de eeuwen daarna werden filialen geopend, onder meer in Bailleul in Frans-Vlaanderen en in Maastricht. De fondsenwerving voor deze liefdadige instellingen werd ondersteund door een broederschap van voorname leken. Van deze 'vriendenvereniging' waren ook Hollandse graven en gravinnen lid. De bekendste was Jacoba van Beieren. Op een geschilderd portret draagt ze het halssieraad van de broederschap.

Het werk van de hospitaalbroeders of antonieten, een internationale liefdadigheidsorganisatie met een uitgekiend fondsenwervingsplan, doet in de verte denken aan dat van het Leger des Heils. Zoals het oorspronkelijke Leger soms last heeft van navolgers – in Groningen was het 'Nederlands Leger des Heils' lange tijd actief – hadden ook de antonieten soms te kampen met concurrentie. In Den Haag daagden ze in 1485 een plaatselijke Antoniusbroederschap voor de rechter. Deze broeders collecteerden uit naam van hun beschermheilige voor hun eigen pesthuis.

De ziekenhuizen van de antonieten waren vanouds geen pesthuizen. Het moederklooster lag op het 'Jacobspad' naar Santiago de Compostela en bood onderdak aan pelgrims. Daarnaast werd het beroemd door de behandeling van een bepaald soort voedselvergiftiging ('Antoniusvuur'). Toen de pest in 1347 in heel West-Europa uitbrak, hielpen de goed georganiseerde antonieten vele duizenden pestlijders opvangen. Zo werd Antonius een populaire 'pestheilige'. Om het werk van de antonieten te steunen, gaf de paus hen al in 1224 het exclusieve recht om uit naam van Antonius 'aflaten' te verkopen. Wat dat waren en hoe de verkoop in zijn werk ging, zal ik nu kort bespreken.

Aflaatkramers

Volgens de oudste katholieke leer ging iedereen die doodging naar de hemel of de hel, maar in 1215 bepaalde de kerk dat er een tussenweg was: het vagevuur. Hoe meer zonden je had begaan, hoe langer je

Resten van de bedelbrief in de Martinikerk.

Anonim, *Jacoba van Beieren met halssieraad* (na 1480). Foto: Collectie Rijksmuseum

draagt het halssieraad van de lekenbroederschap van de H. Antonius. Ik vermoed dat de heer op de kansel een aflaatkramer van de antonieten is. Het plakkaat uit 1500 in de kooromgang laat zien dat zulke optredens ook in onze Martinikerkerk plaatsvonden.

Besluit

Toen de antonieten in 1500 Groningen aandeden, was hun handel al omstreden. Niet vanwege het goede doel, maar omdat sommige katholieke godgeleerden het vroom bedrog vonden dat je het vagevuur kon afkopen, of dat nu met geld was of met liefdadige werken, in welke vorm ook.

Een van de eersten die protest aantekende tegen de aflaat-handel, was de in Groningen geboren Wessel Gansfort.

Maarten Luther, die in 1517 deze hele handel en andere misstanden in de katholieke kerk aan de kaak stelde, beschouwde Wessel als een voorloper van zijn eigen kerkhervorming. Wessel was toen al overleden. Hij is in 1489 begraven in zijn geboortestad, in het klooster van de 'Geestelijke Maagden' in de Rode Weeshuisstraat. Na allerlei omzwervingen is zijn gebeente op 12 juli 2017 onder veel belangstelling bijgezet bij zijn epitaaf vlakbij het orgel in de Martinikerkerk. De herinnering aan de aflaathandel waartegen Wessel zich afzette, is letterlijk verbleekt maar niet verdwenen. De letters van de toestemmingsbrief in de kooromgang zijn nog herkenbaar.

Zo rust Gansfort nu onder één dak met een overblijfsel van de praktijk waaraan hij zo'n hekel had...

moest 'branden' voor je naar de hemel mocht. Als je een aflaat van de kerk kreeg, kon je de tijd in het vagevuur bekorten. Met een 'volle aflaat' kon je het vagevuur helemaal overslaan.

De antonieten hadden toestemming van de paus om hun 'Antoniusaflaten' voor geld te verkopen. De opbrengst was zoals gezegd bestemd voor het werk van hun gasten-ziekenhuizen. Ook andere hospitalen mochten aflaten verkopen. Zo verkocht de abdij Kornelimünster bij Aken, waar vooral epilepsielijders toevlucht zochten, aflaten uit naam van de H. Cornelius.

De gang van zaken was overal hetzelfde. In alle parochies kwamen regelmatig rondreizende 'aflaatkramers' langs. Hun intocht, te paard en met muziek, trok altijd veel bekijks. Met een toestemmingsbrief van de bisschop (in Groningen was dit tot 1561 de bisschop van Utrecht) mochten ze op de preekstoel van de parochiekerk een verkooptoespraak houden. Daarna gingen de aflaatbrieven grif van de hand.

In het Rijksmuseum in Amsterdam hangt een zestiende-eeuws schilderij van een Leidse meester waarop een geestelijke in wit gewaad vanaf de kansel in een kerk een groep deftige burgers toespreekt. Een van de toehoorders

Aertgen Claes van Leyden, *Roeping van de heilige Antonius* (ca. 1530). Foto: Collectie Rijksmuseum

Bronnen

E.O. van der Werff, *Martinikerkerk en toren* (Assen 2003) 82; M.C. Engels, *Heren en crepelen. Strijd om de ziekenzorg in het middeleeuwse Den Haag*, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 60 (2006) 47-74; Kees Kuiken, *'Antonius als adelshelige, liefdadigheid en memoriecultuur in de late Middeleeuwen'*, *Virtus* 15 (2008) 30-42; *Verloren gewaande beenderen Wessel Gansfort terug in Groninger Martinikerkerk*, *Dagblad van het Noorden*, 3 juli 2017.

Exposities in 2017. Met een mooi sluitstuk

Gedurende bijna de hele toeristische seizoen van 2017 was het koor van de Martinikerk ingericht met exposities. De plek is natuurlijk prachtig en we krijgen veel aanvragen van kunstenaars om een expositie in te mogen richten. Een keuze maken is iedere keer weer lastig.

Het spits werd dit jaar afgebeten door de in Glimmen wonende kunstenaar Tans van Kleef. Met zijn expressieve schilderstijl liet hij zijn kijk op mensen en landschappen zien.

Vanaf half juni werd voor het tweede jaar de eindexamenexpositie van de afdeling Beeldhouwen van de Klassieke Academie gehouden. Net als vorig jaar was het een prachtige diversiteit van materialen. Riemke Bouwman, Liesbeth Bunnik, Sonja van Beuzekom, Mieke Heitling, Lon Goedewaagen en Margret Wierda waren de exposanten. In 2018 staat deze expositie al weer gepland, echt een aanrader!

Iets later dan normaal opende op 13 juli de vijfde zomertentoonstelling. Dit jaar met het werk van Diederik Kraaijpoel. Surrealistisch, realistisch, veel kwalificaties hebben we langs horen komen. Aan Henk Helmantel (die zelf in 2012 de eerste zomerexposant in de Martinikerk was) de eer deze tentoonstelling van zijn leermeester te mogen openen. Hetgeen hij "met verve" deed,

Als slotakkoord dit jaar een tentoonstelling van het werk van vier oud-leerlingen van de Klassieke Academie. Onder de naam "Noorder Art" presenteren Jan de Boer, Mineke Gravers, Marja Hens en Sieuwke Ronner zich als kunstenaarsgroep. Ze lieten ieder hun eigen werk zien, maar hadden voor de Martinikerk nog een bijzonder cadeau. Geïnspireerd door het gedicht "Tijd" van Rutger Kopland maakten ze een drieluik voor de Martinikerk. Met daarin verwerkt een aantal grafzerken uit de kerk. Dit drieluik heeft een vaste plaats gekregen in de zuidelijke kooromgang. Wie dus niet in staat geweest is de tentoonstelling te bezoeken, kan in ieder geval dit werk blijvend bewonderen. Hartelijk dank voor dit bijzondere cadeau!

Benieuwd naar 2018? Op de website vindt u in het volgend voorjaar verdere informatie. In de wintermaanden zijn de muren van de kooromgang even leeg ..

Het drieluik van "Noorder Art" (Foto: Anno Schrijvers)